

**ІДЕОЛОГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ:
ПРОБЛЕМА НЕОБХІДНОСТІ РОЗВИТКУ
І ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА**

*Марина Остапенко,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

Статтю присвячено теоретичному аналізу поняття «ідеологічний плюралізм», визначенню його основи, зв'язку з політичним плюралізмом, а також можливості реалізації однієї з його основних функцій – сприяти як формуванню й артикуляції політичних інтересів різних суспільних груп, так і збереженню цілісності демократичного суспільства.

Ключові слова: *плюралізм, ідеологія, політичний плюралізм, інтеграція суспільства, інтегративна ідеологія, національна ідея.*

The article is dedicated to theoretical analysis of «ideological pluralism», defined by its base political pluralism, as well as its main functions is to promote the development and articulation of the political interests of different social groups and preserving the integrity of a democratic society.

Keywords: *ideological pluralism, ideology, political pluralism, integration of society, integrative ideology, national idea.*

В умовах сучасних націй-держав плюралізм – це не лише природна і необхідна умова існування. Він отримав легітимацію як у соціально-економічному, так і політичному житті. На сьогодні термін «плюралізм» у вітчизняній політичній науці певною мірою використовується як своєрідний неологізм: набуває нового змісту та переосмислюється.

Слід відзначити, що проблема плюралізму концептуально представлена у західноєвропейській філософській думці: Й. Шумпетер, Ф. Хайек, Д. Грей, І. Берлін, Ж.-Ф. Ліотар, Р. Рорті, П. Рікер, Ш. Ейзенштадт, І. Валлерстайн, О. Хеффе, Ю. Хабермас, П. Штомпка, У. Бек, М. Велькер та інші дослідники, предмет уваги яких – теоретичні аспекти розвитку сучасного суспільства.

У радянській науковій літературі плюралізму приділялася увага у ракурсі критики соціальних теорій Заходу (праці А. Кожарова, В. Ільїна, В. Гулієва, Е. Кузьміна, Г. Ашина, В. Гранова, І. Касавіна та інших). Світоглядний та методологічний аспекти плюралізму досліджували Ю. Васильєв, Н. Поліщук, Г. Сергєєв, Т. Ойзерман, Б. Чикін, І. Нарський. В основному підкреслювалася його ідеалістичність та еkleктичний характер. Зрозуміло, що у той час принцип організації соціально-політичного життя оцінювався негативно і визнавався як несумісний з реальним соціалізмом, у якому вважалося, що різниці між класами, соціальними групами майже не існує. У роки перебудови була спроба обґрунтувати т.зв. «соціалістичний плюралізм», тобто поєднати плюралізм із діалектико-матеріалістичним світоглядом.

У межах сучасної науки сформувалася традиція, згідно з якою плюралізм розглядається як форма і принцип політичного устрою демократичних суспільств, в основі яких – дифузія влади, різноманітність інтересів, які знаходять свій вияв у політичних партіях та інших інститутах громадянського суспільства, що здані впливати на політичну владу (роботи західних і російських науковців: Р. Даля, О. Демідова, В.

Іноземцева, Б. Капустіна, С. Липсета, О. Панаріна, А. Роуза, О. Салміна, Дж. Сарторі, Л. Сморгунова, К. Сорокіна, Д. Трумена та інших).

Відзначаючи домінування дослідження плюралізму в межах філософсько-методологічного дискурсу (плюралізму як багатоманітності проявів істини), варто зазначити, що низка російських вчених, як-от М. Алієв, І. Василенко, М. Джунусов, Ф. Кессіді, Н. Петякшева, П. Циганков, Ю. Яковець та інші, присвятили свої роботи проблемі культурного плюралізму, а саме – актуальним аспектам взаємодії культур, культурної комунікації, ціннісної основи культури в умовах полікультурності, толерантності тощо. У вітчизняній науці ці питання лише починають привертати увагу науковців. Так, окремі аспекти розглядаються у працях І. Воронова, С. Дрожжиної, А. Колодій, О. Лісничука, М. Шульги та інших.

Хоча на сьогодні помітно посилюється інтерес до дослідження різних аспектів проблеми плюралізму, проте залишається нерозробленою, особливо у вітчизняній науці, тематика ідеологічного і політичного плюралізму, їх природи, аксіологічної та праксеологічної складових, зв'язку з соціальним плюралізмом в умовах трансформаційних та глобалізаційних змін.

У даній статті зроблено спробу окреслити головні напрями дослідження ідеологічного плюралізму, його основи, зв'язку з політичним, а також визначити чи не головну його функцію у демократичному суспільстві – сприяти розвитку різноманітних ідеологічних напрямків та їх вираження в діяльності політичних партій, з одного боку, та збереження цілісності суспільства, з іншого.

Поняття «політичний плюралізм» та «ідеологічний плюралізм» позначають відповідно два явища політичного життя. Попри те, що ці обидва явища є об'єктивно зумовленими, вони відрізняються умовами свого існування та змістом, маючи різні аспекти відображення. Головна відмінність стосується також державно-правової сфери їх забезпечення.

У чому сутність ідеологічного плюралізму?

По-перше, в основі ідеологічного плюралізму є *ідейний, світоглядний* плюралізм, який пов'язується з правом людини мати власну думку і є юридично непідсудним у демократичних країнах. Тобто людину не можуть засудити і покарати лише за те, що вона має власну думку, яка може не збігатися з «офіційною лінією». Якщо позиція людини забороняється або насильно змінюється, то це свідчить про порушення її природних прав. Подібна ситуація є характерною для тоталітарних і авторитарних режимів. До чого це призводить? Наприклад, у колишньому СРСР, коли партійно-державний апарат намагався контролювати думки людей, то виникало таке явище як дисидентство. Це свідчить про те, що неможливо об'єктивно змусити усіх людей думати однаково, і прояви ідейного плюралізму, навіть у викривленому вигляді, можуть існувати і в умовах тоталітарного, і, відповідно, авторитарного режимів.

Світогляд є цілісним, узагальненим образом світу й людини в ньому; формується у свідомості суб'єкта діяльності і являє собою своєрідну інтегровану єдність ціннісного, нормативного та пізнавального структурних компонентів. Слід нагадати, що ідеологія є феноменом, пов'язаним як із суто раціонально-свідомісною, так і з ментально-психологічною сферами життя соціуму. Тому їй належить розглядати не просто як елемент суспільної свідомості, а й у ширшому соціокультурному контексті – як безпосередній продукт і суспільно-політичної, і водночас духовно-культурної діяльності суспільства.

На відміну від світоглядного, *ідеологічний* плюралізм пов'язується вже з певними системами ідей, цінностей, поглядів, має вияв у політичних ідеологіях та може закріплюватися юридично. Як правило, ідеологічний плюралізм закріплюється через визнання і гарантування політичних, громадянських прав і свобод людини. Загалом у конституціях демократичних країн більше уваги приділяється правам і свободам громадян, основам суспільного ладу, організації влади, управління і суду згідно з принципом поділу влади, організації держави, ніж економічним, соціальним та духовно-

культурним аспектам. У Конституції України 1996 року у ст.15 офіційно наголошується на існуванні різних ідеологічних течій, при чому жодна з них не може претендувати на статус державної, зокрема зазначається: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [10].

Ідеологічний плюралізм не відкидає боротьби ідеологій і вказує лише на те, що держава залишає «площадку ідеологічної боротьби», перестає явно підтримувати будь-яку з конкуруючих ідеологій. З іншого боку, ідеологічний плюралізм не означає і «кінець ідеології». Він передбачає створення нового типу ідеологічного концепту – «загальнонародної», «загальнонаціональної» ідеології або «ідеології загальних інтересів», «ідеології національної згоди», «інтегративної ідеології» тощо, про що мова піде далі.

Політичний плюралізм, як розмаїття інтересів і форм їх вияву, має інший правовий статус. Він пов'язується з організаційним оформленням і практичною реалізацією суспільно-політичних інтересів, цінностей, ідей. Політичний плюралізм – це легальна діяльність різних політичних партій. На відміну від ідеологічного, він закріплюється або конституцією країни, або спеціальними законами.

Взаємозв'язок між ідеологічним та політичним плюралізмом полягає у тому, що ідеологічний плюралізм породжує ідейні спори та ідеологічне розмаїття, що у свою чергу призводить до політичного плюралізму, який прагне відповідним чином їх реалізувати. Важливими нормами політичного плюралізму є: відмова від політичного насильства і диктатури; визнання народу абсолютним і суверенним джерелом влади; визнання верховенства закону і прав особистості; пошук політичного консенсусу і готовність до компромісів; вирішення найважливіших питань більшістю голосів і толерантне та терпиме ставлення до навіть нелояльної меншості тощо. Правове закріплення політичного плюралізму гарантує суспільству, з одного боку, захист від насильницької зміни суспільного ладу, з іншого – дотримання встановлених законів, «правил демократичної гри» з боку різних політичних партій і рухів. Сили, які виступають за необмежений плюралізм, або є політичними демагогами, або намагаються розпорошити суспільство на дуже дрібні одиниці і використати подібну ситуацію у власних інтересах.

Досліджуючи значення ідеологічного плюралізму в умовах сучасного суспільства, доцільно зупинитися загалом на важливості ідеології як суспільного феномену. Слід підкреслити, що саме ідеології належить ключова роль – підтримка «соціального гомеостазу» суспільства – рівноваги між соціальною стабільністю і соціальними змінами. Водночас вона може виступити і як вагомий чинник порушення цієї рівноваги. Тому багато чого залежить від суспільства, від його пильності й мудрості стосовно того, яким чином буде використано інструмент ідеології. Звідси актуальними є не лише питання про сутність ідеології, а й про форми її оприлюднення і тактику втілення.

Термін «ідеологія» був запропонований французьким філософом і економістом Дестютом де Трасі у 1796 р. для позначення науки про ідеї, що дозволяє встановити фундаментальні інтелектуальні основи для політики, етики й інших сфер громадського життя і гуманітарних наук. Серед зарубіжних вчених, які займалися дослідженням проблеми ідеології, слід виділити таких як Л. Альтюссер, Д. Белл, І. Валлерстайн, Е. Геллнер, К. Гіртц, Ф. Гросс, Д. Ептер, Д. Маклеллан, К. Мангейм, У. Матц, Л. Мізес, М. Селіджер, Е. Сміт, Ф. Фукуяма, Е. Шилз та інші. Кожен з них представив науковій спільноті власне бачення витоків і форм прояву ідеології в суспільному житті. Серед українських дослідників питання ідеології розглядають В. Андрущенко, Л. Губерський, Б. Белобров, І. Варзар, О. Волков, В. Воловик, І. Гавриленко, М. Головатий, В. Заблоцький, В. Ковтун, А. Колодій, І. Кресіна, В. Лага, М. Михальченко, М. Міщенко, М. Пірен, А. Постол, М. Розумний, В. Якунін та інші.

Особливістю досліджень ідеології у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. є розуміння її не як тотальної системи ідей, а як вираження їх плюралістичної множини. Дискусії про природу ідеології не припиняються і сьогодні. Незважаючи на відомий плюралізм і

релятивізм, політична наука виробила стійкі характеристики ідеології. По-перше, за своєю природою ідеологія не є плодом лише «чистої» розумової рефлексії і наукового пізнання, вона завжди – результат теоретичного усвідомлення крізь призму соціальних інтересів та самосвідомості. У цьому контексті точним є визначення поняття ідеології відомого вітчизняного науковця І. Варзара, який наголошує, що ідеологія проявляється як «сукупність ідей та поглядів людей на власні відносини та інститути в певній сфері життєдіяльності, де вони об'єктивують власні потреби та інтереси» [4, с. 73]. По-друге, це її ціннісна природа. Більшість дослідників акцентують увагу саме на ціннісних аспектах ідеології, проте позиції науковців різняться у тому, цінності якого суб'єкта відображає ідеологія: цінності певної групи чи усього суспільства.

На думку американського політолога Ф. Гросса, у політичній ідеології існують основні цінності («10 християнських заповідей», «Загальна декларація прав людини»); допоміжні, або інструментальні цінності, корисні при певних обставинах, але не обов'язкові для всіх (надійність, пунктуальність, коректність, чесна гра, прибуток, уміння одягатися із смаком), – що допомагають людині підтримувати відносини з суспільством і робити політику, а також абсолютні цінності (свобода, рівність, справедливість) [7, с. 127]. Виходячи з цього розуміння, Ф. Гросс доходить висновку, що при проведенні реформ необхідно чітко уявляти собі цінності даного суспільства, бо більшість реформ, як правило, проводяться за допомогою тиску. І тому важливо враховувати, зміна яких цінностей не викличе спротив з боку суспільства, а якими цінностями не можна нехтувати, бо це може породити соціально-політичну напругу.

Своєрідне розуміння ідеології пропонує М. Амосов: «Ідеологія – це словесна модель, яка передбачає оцінки і дії для громадянина і держави, і яка одержала поширення в суспільстві. Вона покликана розставити людей, визначити їхні взаємини і переконати їх, що усе робиться правильно – для них і для майбутніх поколінь, а тепер ще і для природи» [2].

Стосовно тлумачення політичної ідеології теж можна виділити різні підходи. Так, наприклад, сучасний російський учений О. Соловйов виділяє політичну ідеологію окремо від ідеології взагалі, синтезувавши різні підходи до цього поняття: «Це певна доктрина, яка реабілітує домагання влади (або її використання) тієї або іншої групи осіб, що добивається відповідно до цих цілей підпорядкування громадської думки власним ідеям» [19, с. 335]. В енциклопедичних виданнях можна зустріти також визначення політичної ідеології як «специфічної» форми політичної свідомості, системи поглядів на владу, державний устрій і способи їх регулювання». М. Селіджер вказує на орієнтовність політичної ідеології на певний результат: «...політична ідеологія орієнтована на негайні політичні дії, що пов'язано з її безпосереднім залученням до політичного процесу, вимогами тимчасових компромісів, необхідністю добитися максимальної підтримки, внаслідок чого фундаментальні принципи, що складають зміст ідеології, мають більш тенденційний, менш об'єктивний характер, ніж їх теоретичні моделі і філософські підстави...» [12, с. 172]. Вітчизняний дослідник Є. Риженко визначає «рукотворність» ідеології як одну з її рис. Мається на увазі те, що ідеологічний концепт як такий ніколи (на відміну від інших елементів культури чи масової свідомості) не виникає стихійно, а завжди є результатом цілеспрямованих зусиль окремих людей: теоретиків, політиків, мислячих представників соціальних груп, тобто – ідеологів. Означений концепт може створюватися і за наявності адекватного запиту «знизу», з боку суспільства, і без такого запиту, скажімо, з метою гальванізації відповідних суспільних настроїв, проте у будь-якому разі об'єктивно він виступає інструментом соціальної інженерії. В цьому контексті можна вести мову саме про свідомий процес створення інтегративної ідеології [17].

В умовах демократії різні ідеології мають шанс на існування, мають своїх прихильників, відображають інтереси певного кола людей. Звідси виникає питання: чи здатна ідеологія об'єднати, інтегрувати суспільство в умовах ідеологічного плюралізму? І якою має бути ця ідеологія?

Для початку визначимо, які політичні ідеології притаманні сучасним суспільствам та спробуємо визначити їх потенціал об'єднувати, мобілізувати останнє. Відзначимо, що проблема класифікації політичних ідеологій має декілька варіантів розв'язання, при чому виділяються різні підходи як у вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Ф.Кирилюк сучасний ідеологічний спектр ділить на шість складових частин: комунізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм та фашизм [18, с. 413]; О.Соловійов виділяє чотири типи ідеологій: лібералізм/неолібералізм, консерватизм/неоконсерватизм, соціалізм, соціал-демократія і фашизм [19, с. 339-351]; К. Гаджієв поділяє весь ідеологічний спектр на п'ять ідеологій: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, марксизм і тоталітаризм [6, с.121], але вважає, що реально конкурують нині лише три з них – лібералізм, консерватизм, соціал-демократія.

Слід додати, що більш традиційним вважається поділ ідеологій на «ліві» і «праві», перші з яких представлені комуністичними і соціалістичними течіями, другі – консервативними і національними. За сучасних умов ліберальної демократії ця картина може бути доповнена наявністю великого демократичного центру, який функціонує в межах політичної системи, не заперечуючи законності поступових економічних та соціальних змін. На противагу центру, крайнє праве та ліве крила політичного спектру – це переважно меншості, які прагнуть докорінно змінити конституційну та соціальну системи. Крайнє ліве крило політичного спектру представляє антикапіталістичну доктрину, праве пропонує зміни в націоналістичному напрямі.

Вчені країн Західної Європи та США, як правило, майже не приділяють уваги проблемам типології політико-ідеологічних течій. Зокрема, американський дослідник Л. Саргент розглядає такі сучасні ідеології як націоналізм, демократію, капіталізм, соціалізм, лібералізм (останні три типи ідеологій автор постійно порівнює з демократією), марксизм, анархізм, фашизм та націонал-соціалізм, ідеології в країнах «третього світу», «ісламську ідеологію», а також фемінізм, який науковець ставить в один ряд із провідними сучасними ідеологіями. На завершення аналізу автор ставить питання: чи існує «ідеологія життя» (або «ідеологія захисту довкілля»)? У відповіді наголошує: якщо подібна ідеологія і має існувати, то поширюється вона перш за все у розвиненому світі [22].

У ракурсі нашого наукового пошуку цікавим є підхід В. Ісакова, який за ступенем розповсюдженості і впливу на суспільство ідеології поділяє на наступні види: ідеократичні (панування єдиної моноідеології, яку підтримує держава (Північна Корея, фашистська Німеччина, СРСР); клерикальні (Іран, арабські країни); перехідні, еkleктичні (Східна Європа, пострадянські країни) та плюралістичні (Західна Європа, США).

Зважаючи на розмаїття ідеологій і наявність у кожній з них міцного ціннісно-акцентованого стрижня, нереальним здається припущення про можливість ідеологічного компромісу, оскільки цінності є тим категоричним імперативом, який часто виключає саму можливість, імовірність поступок. Проте у реальному політичному житті межі ідеологій ніколи не є чітко окресленими: вони значно аморфніші, ніж ті, що подані у «чистому» вигляді. Крім того, сама практика суспільно-політичного буття, особливості матеріального і духовного виробництва, а також процеси глобалізації потребують ефективного співіснування і взаємодоповнення різних ідеологічних, соціокультурних, цивілізаційних, ментальних та інших середовищ. Слід додати, що у різних регіонах ці процеси відбуваються з неоднаковою динамікою й інтенсивністю.

У політології є поняття «загальна трансформація ідеологічного дискурсу». Йдеться про те, що практично всі без винятку традиційні ідеологічні програми та цінності зазнають змін та нової інтерпретації відповідно до зміни соціально-історичних та політико-правових умов життя. У практичній площині – це зміни, які свідчать про змістові ідеологічні трансформації, які відображаються у появі таких течій, як «неоконсерватизм», «неолібералізм» (у цьому плані прийнято говорити про трансформації в межах цих класичних ідеологій), а також у змінах традиційних ідеологічних орієнтацій чи-то в

напрямку їхнього пом'якшення (це властиве комуністичній ідеології), чи-то в напрямку розширення (у цьому випадку можна посперитися на зміни в соціал-демократичній ідеології). Так, розвиткові сучасної соціал-демократії властиве включення до її базових положень таких ліберальних цінностей, як правова держава, демократичний плюралізм тощо.

У теоретичному плані «загальна трансформація ідеологічного дискурсу» відобразилася у поглядах на ідеологію в рамках західної наукової думки, де прослідковуються дві тенденції, що змінюють у часі одна одну: загальна «ідеологізація» та «реідеологізація». Часові межі концепції загальної «деідеологізації» – середина 50-х – початок 70-х років; середина 80-х років ХХ століття. Автори – Р. Арон, Д. Белл, С. Липсет, К. Поппер, Е. Шиллз та ін. Основна теза – зростання впливу науки призводить до падіння впливу ідеологічних систем. Це підсилюється і особливостями соціально-політичного життя: в демократичному індустріальному суспільстві в умовах розмивання меж різних ідеологій і самих цінностей, широкої диференціації носіїв ідейних цінностей роль ідеології як ціннісного регулятора діяльності значно знижується.

Цікаво, що хоча концепції деідеологізації у європейському та американському суспільствознавстві досягли піку популярності приблизно у 60-х роках і явно пішли на спад уже в 70-х роках минулого століття, коли акценти стали робитися на визнанні об'єктивної неминучості й конструктивній ролі ідеології, захоплення проектами «деідеологізації» спалахнуло наприкінці 80-х і особливо у 90-х роках у пострадянських країнах. Щодо України цього періоду, то в її суспільній думці і навіть науковому дискурсі саме поняття «ідеологія» було значною мірою маргіналізоване й дискредитоване; нерідко вона інтерпретувалася лише як інструмент, за допомогою якого політичні еліти маніпулюють масами. Тут, як свого часу і на Заході, доволі популярною була думка про можливість і навіть необхідність повної «деідеологізації» суспільства.

Аналізуючи рівні свідомості у ці часи, український вчений І. Дзюбко говорить про суперечності, які охоплювали ідеологічні та психологічні компоненти. «Якщо «психологічний чинник» вийшов на перший план, то ідеологічному не пощастило, – відзначає він. – Виходять у світ статті з гучними назвами на кшталт: «Чи потрібна нам ідеологія?», «Яка ідеологія нам потрібна?» і т. п. Деякі політичні лідери доводять необхідність відмови від будь-яких ідеологій, пропагують деідеологізацію тощо» [14, с.321].

Концепцію «реідеологізації» представляють А. Вінер і Дж. Лодж. Деідеологізація громадського життя не могла не привести до певного вакууму загальнонаціональних ідей і цінностей, якими традиційно підживлювалося інтелігентське, наукове і студентське середовище. Що ж стосується фактора деідеологізації – зростання значимості інформації, природних ресурсів, екології, той самий стан довкілля і загроза міждержавних конфліктів обумовили необхідність створення «глобальної, всесвітньої» ідеології для всіх, яка примирила б усі наявні і протиборчі ідеології під покровом нових, гуманістичних ідей і загальнолюдських цінностей.

У процесі поступового розвитку постсоціалістичних країн у науковій та політичній сферах усе частіше лунають дискусії щодо важливості ціннісно-ідеологічних детермінант політичного життя – звернення до політичних ідеологій з боку партійних акторів, пошуки «національної ідеї», «консолідуючої ідеології» тощо.

У ракурсі нашого дослідницького пошуку викликає інтерес здатність політичних ідеологій до інтеграції суспільства в умовах існування різноманітних ідеологій, а конкретніше – якими шляхами цього можна досягти.

Постаючи в онтологічному аспекті одним із базових соціальних інститутів, ідеологія в умовах стабільно діючої соціальної системи виступає основою суспільної інтеграції і консенсусу, а в умовах суспільства, що трансформується, – однією із значущих детермінант напрямку і характеру транзиту. Причому, якщо в соціально стабільних суспільствах демократичної орієнтації вплив ідеології на суспільну свідомість послаблюється, то в

суспільствах, які переживають процес модернізації чи вибору шляхів подальшого розвитку, ці засоби духовної мобілізації відіграють зростаючу роль. Ще М. Вебер визначав ідеологічне конструювання як механізм «легітимності»: суспільство утримується як єдине ціле не просто через практичну необхідність та спільні інтереси; його поєднує ідея, яка виправдовує встановлений соціальний порядок [9].

Погляди багатьох науковців сходяться на тому, що у будь-якій ідеології закладено інтеграційний потенціал. У чому він полягає? У чому суть інтеграційності? Інтеграцію характеризують як стан і процес гармонійного об'єднання соціальних явищ у єдине ціле. На сьогоднішній день склалося кілька підходів теоретичної інтерпретації даної проблематики. У структурному функціоналізмі (Т.Парсонс) інтеграція розглядається у контексті ідеї структурної детермінації гомеостазу соціальної системи: розвиток соціальної системи відбувається за принципами диференціації й ускладнення, де інтеграція розуміється як вироблення єдиних функціональних і ціннісних підстав для вбудовування нових елементів у систему. В активістських парадигмах (Е. Гідденс) вона трактується через контекст ідей соціальної взаємодії, при якій важливим є визначення реального соціального агента – суб'єкта соціальних змін і інтегративної динаміки. Такий агент, що володіє властивістю суб'єктності, є автором своїх дій, господарем своїх слів, заяв і намірів і, оскільки він є соціальним, мережа внутрішніх взаємодій має стійкість і певну ефективність, підпорядковану деякій інтегруючій, чи солідаризаційній, ідеї. Постмодерністська парадигма (З. Бауман, В. Руднев) розглядає інтеграцію як посилення комунікації між різними «співтовариствами дискурсу», як полегшення перекладу тверджень однієї культурної традиції на мову іншої. Інтегрованість виникає на зразок калейдоскопічних візерунків взаємних очікувань, розуміння і нерозуміння, а не з рівноваги і функціональності елементів [3, с.129].

Безумовно, кожен з розглянутих підходів має свої переваги й недоліки. Об'єктивним на нашу думку буде комплексне поєднання засад структурно-функціоналістської, активістської та постмодерністської парадигм. У нашому випадку інтегративний потенціал ідеології повинен виробитися як єдина функціональна і ціннісна основа для вибудовування різних її елементів в цілісну систему (тут можна цілком погодитися з представниками структурного функціоналізму), у той же час цей процес має носити суб'єктний характер і бути проявом соціальної взаємодії (на чому наголошують прихильники активістських парадигм), а проявлятися він буде як створення ненасильницьких форм комунікації між представниками різних ідеологій, як посилення даної комунікації (що є одним із головних постулатів дослідницьких позицій постмодернізму).

На інтегративному потенціалі ідеології, її здатності до об'єднання суспільних інтересів, досягненні соціального консенсусу та інтеграції національних інтересів наголошується в багатьох дослідженнях. Зокрема, як зазначає Є.Лемберг у роботі «Ідеологія і суспільство», «ідеологія – це система деяких ідей, що включає також цінності та норми, призначена об'єднувати людей, аби вони були здатні спільно жити і діяти» [21, с.8]. Є. Вятр вказує на те, що «сутність ідеології полягає в тому, що вона: а) озброює суб'єктів діяльності розумінням мети й засобів її досягнення, знанням про світ, суспільство, цінності та ідеали, дає директиви для дій; б) об'єднує своїх прихильників у межах формальних політичних структур; в) поряд з раціональними ідеологіями містить у собі й емоційні настанови як певну сукупність символів, що мають спонукальне, стимулююче та мобілізуюче значення, виступають засобом інтенсифікації дій політиків, політичних партій і рухів, електорату» [5]. О. Малинова підкреслює, що ідеологія в цьому сенсі виступає як «мова», що робить можливою політичну комунікацію [13, с.13]. Ю. Красін зауважує, що говорячи про суспільну ідеологію, можна мати на увазі лише певні процедури, правила, норми спілкування, взаємодії, діалогу між різними ідеологічними концепціями [11, с.28].

Проте можна виділити дослідження, в яких інтегративна ідеологія називається як окремих різновид, а не просто функція. Так, Г. Балл у структурі ідеологічного простору виділяє два рівні і вказує, що перший рівень «має становити об'єднувальна ідеологія, що покладається в основу державної політики, а також освіти і виховання». На думку автора, така ідеологія являє собою бажану сферу ідейного консенсусу основних суспільних і політичних сил і водночас систему базових цінностей і принципів світосприйняття [1, с. 30]. Об'єднувальна ідеологія, за Г. Баллом, має бути гуманістичною, антидогматичною й доповнюватися в житті суспільства специфічними ідеологіями другого рівня. Їх обирають окремі політичні, релігійні, професійні та інші спільноти відповідно до своїх інтересів, уподобань і традицій, але не заперечуючи при цьому основних положень об'єднувальної ідеології. Таким чином, на думку науковця, можна вести мову саме про об'єднувальну ідеологію, а не лише про здатність до інтеграції, як одну з ідеологічних функцій.

М. Ільїн визначає інтегративну ідеологію як утворення, що ґрунтується не на змістовних, а на формальних і структурних моментах – процедурах, правилах, абстрактних настановах [8, с. 35].

Чи є можливості та перспективи формування особливої інтегративної ідеології? Що покладається в її основу: національна ідея чи поєднання конструктивних, визнаних більшістю громадян цінностей, запозичених з різних політичних ідеологій? Відзначимо, що в наукових джерелах зустрічаються різні варіанти назви подібної ідеології, як-от об'єднувача, інтегративна, консолідуюча (або ідеологія консолідації), державотворча. На наш погляд, найбільш вдалою є назва «інтегративна ідеологія», оскільки саме процес інтеграції, тобто об'єднання ключових конструктивних цінностей в єдине ціле, несе стрижневе навантаження і відіграє ключову роль у процесах консолідації суспільства. Інтегративна ідеологія не повинна обмежуватися змістом тієї чи іншої доктрини, а має забезпечити умови їхнього співіснування, їхнього діалогу.

Сутнісною ознакою інтегративної ідеології, на думку вітчизняного дослідника Є. Риженка, є система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, що склалася на основі гармонійного об'єднання цінностей, запозичених з різних ідеологій, у єдине ціле шляхом створення та поширення різних форм комунікації між ними. Ця система є специфічною формою раціоналізації світу і життя, вона дозволяє людині знайти «стійкі» точки орієнтації для своєї діяльності і виробити сукупність цілей і цінностей, до яких можуть апелювати індивіди [16].

Якщо вже говорити про існування такої інтегративної ідеології, то варто розуміти, що це комплекс певних ідей та цінностей, які визнаються більшістю членів суспільства та дають змогу інтегрувати його, не заперечуючи багатоманітності, в тому числі й ідеологічної. Інтегративна ідеологія – це не універсальна сума окремих елементів різних ідеологій, не ідеологеми політичних партій, а перш за все цінності та ідеї, що поширені в суспільстві.

Процес формування ідеології досить складний і двосторонній. З одного боку, ідеології всіх рівнів формуються суб'єктами суспільного життя, а з іншого – усі вони (суб'єкти) зазнають певного ідеологічного впливу держави. Інтегративна ідеологія жодним способом не заперечує ідеологічного плюралізму, який є основою ідеологічного поля для буденних, політичних, релігійних, економічних, професійних та інших цінностей та ідей, що живлять інтегративну ідеологію. Цивілізоване розуміння ідеологічного та політичного плюралізму в умовах демократичного суспільства полягає в підході, коли плюралізм, за словами І. Смагіна, – це «не розхитування напівзатопленого човна на глибокій воді, а старт суб'єктів ідеологічного життя з одного майданчика і в одному напрямку, але різними шляхами» [18, с. 281]. Саме такий концепт покладено в розуміння інтегративної ідеології, яка об'єднує суспільство і поєднує цінності різних ідеологічних напрямків і течій.

Як справедливо зазначає М. Козловець, принцип ідеологічного плюралізму за умов відсутності інтегральної (консенсусної) ідеології та занепаду інституціалізованих форм

високоорганізованих систем суспільного регулювання вносить розбрат у суспільну свідомість, а у деяких випадках призводить до стагнації і навіть розкладання духовної, політичної, економічної, соціальної, сімейно-побутової сфер суспільства [9].

Подібну ситуацію, що виникла на перших етапах формування українського суспільства, відомі вітчизняні вчені Є. І. Головаха і І. М. Паніна назвали аномією. Вона зумовлюється ідеологічним хаосом, станом невизначеності світоглядних, ідеологічних засад розвитку українського суспільства та держави.

Таким чином, можна констатувати, що на сучасному етапі не втратила і не втрачає своєї актуальності ідея про необхідність обґрунтування та формування інтегративної ідеології як своєрідного мобілізаційного фактора процесів державотворення та становлення громадянського суспільства, особливо в Україні. Вона має бути, перш за все, реальним та зрозумілим набором цінностей, що сприймаються більшістю членів суспільства. На наш погляд, пріоритетною основою для інтегративної ідеології виступає національна ідея як феномен, що на відміну від політичних ідеологій, має більш широкий – культурно-ціннісний характер. Ще І. Франко відзначав суть національної ідеї саме в її складності як «синтези бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших до досягнення бажань та змагань далеких, таких, що лежать поза межами можливого... Такі ідеали можуть поставати, можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести цих людей до найбільших зусиль, до найтягших жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях» [20].

У нашій державі проблема полягає не тільки у відсутності усталених методів і механізмів державного впливу на формування й реалізацію національної ідеї, а переважно в тому, що державна влада, яка утворилася на тлі радянського моноідеологічного режиму та однопартійної політичної системи, захопившись ідеєю «політичного плюралізму», досі не усвідомила державотворчої ролі національної ідеї як фундаменту, на якому буде формуватися громадянське суспільство.

Національна ідея повинна бути ідеологічним ядром для формування і стратегії суспільного розвитку, стати необхідним ціннісним й ідейно-культурним змістом, який зможе наповнити діяльність органів влади та інститутів громадянського суспільства в Україні в умовах ідеологічного плюралізму, створити для них потужні нематеріальні стимули й орієнтири та відчуття власної місії; стати соціальним алгоритмом, комунікативною мовою у діалозі й плідному партнерстві державного, приватного й громадського секторів.

1. Балл Г. О. Проблема обґрунтування суспільної ідеології у світлі гуманістичного підходу / Г. О. Балл // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія. Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис. – 1998. – С. 28-36. 2. Бондаренко В. Чи потрібна в Україні ідеологія? / В. Бондаренко // День. – 19 вересня 2000р. – № 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/51278/#>. – Назва з титул. екрану. 3. Бурлацкая М. Г., Климов И. А. Интегративные процессы в современной России / М. Г. Бурлацкая., И. А. Климов // Социс. – 2002. – №3. – С. 128-132. 4. Варзарь И. М. К генезису политолого-этнологической теории и науки или реферат авторской интерпретации основных позиций нового направления социально-политической мысли в свете вызовов современности / И. М. Варзарь // Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, м. Київ, 28 лютого 20006 р. / За наук. ред. І. М. Варзаря. – К.: МАУП, 2007. – 388 с. – С. 59-101. 5. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М.: Прогресс, 1979. – 462 с. 6. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. – 2-е изд./ К. С. Гаджиев. – М.: Логос, 1999. – 352 с. 7. Гросс Ф. Идеологии, цели и ценности / Ф. Гросс // Общественные науки за рубежом. –

Сер. 1. – 1989. – № 6. – С. 121-145. **8.** Ильин М. Двойственность идейной ситуации в России / М. Ильин // Полис. – 1997. – №3. – С.35-36. **9.** Козловець М. А. Идеологія як фактор консолідації суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7172/97/>. – Назва з титул. екрану. **10.** Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р. – № 30 – Ст. 15. **11.** Красин Ю. Гражданско-нравственное возрождение общества / Ю.Красин // Полис. – 1997. – №3. – С. 27-29. **12.** Михальченко Н. И. Политическая идеология как форма общественного сознания / Н. И. Михальченко. – К.: Наукова думка, 1981. – 262 с. **13.** Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях / О. Ю. Малинова // Политическая идеология в современном мире / Ред. О. Ю. Малинова. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – С. 6-24. **14.** Політологія: [підруч.] / [І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін.]; заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – 2-ге вид.: випр. і допов. – К.: Вища школа, 2001. – 415 с. **15.** Політологія: Навчально-методичний комплекс / За ред. проф. Ф. М. Кирилюка. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 704 с. **16.** Риженко Є. С. Інтегративна ідеологія як мобілізаційний фактор процесів державотворення / Є. С. Риженко // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія «Політологія» – 2006. – № 76. – С. 62-64. **17.** Риженко Є. С. Сучасні дослідження феномену ідеології / Є. С. Риженко // Політологічний вісник. – 2005. – № 18. – С. 110-118. **18.** Смагін І. І. Проблеми ідеології в контексті адміністративної реформи / І. І. Смагін // Вісник УАДУ. – 2001. – №1. – С.276-284. **19.** Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 559 с. **20.** Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України. – Львів: Слово, 1991. – С. 59-77. **21.** Lemberg Eugen, Ideologie und Gesellschaft. – Stuttgart: Verbesserte Auflage, 1974. – 350 p. **22.** Sargent Lyman Tower. Contemporary political ideologies. 13th edition. – Belmont: Wadsworth Publishing Co., 2006. – 312 p.